

A SZÓ ELVESZTÉSE

Távolodva a Gutenberg-galaxistól

VARGA ZOLTÁN

„Ha egy nép trivialitásokban leli örömét, ha a kulturális életet úgy szervezik át, hogy az a mulattató rendezvények végtelen sorává, gigantikus szórakoztató üzemmé alakul át, ha a nézetek nyilvános cseréje nivellálatlan locsogássá lesz, azaz röviden szólva: ha az állampolgár nézővé süllyed, s a közügyek varietészámokká silányulnak — akkor a nemzet súlyos veszélybe kerül, a kultúra elhalása reális fenyegetéssé válik.” Hans Magnus Enzensberger idézi eképpen Dicsértesség az analfabéta című írásában (*Nagyvilág*, 1986/5) Neil Postman amerikai szociológust, hogy aztán, egyebek mellett, az alábbi megjegyzéssel is reagáljon még: „Holott a televízió éppen annak köszönheti ellenállhatatlan báját, sikerét, hogy — ilyen gyengeelméjű.”

Ámbár kezdeném úgy is, hogy nekem a televízióval szerencsém volt. Amiért gyerekkoromban nem volt még, nálunk legalábbis nem. Úgyhogy személyes helyzetemet, rögzítettségemet is figyelembe véve, nem érzem éppen alaptalannak a feltevést, hogy ez mentett meg — miért ne fogalmazhatnék nyersen — az elhülyüléstől. Amiért így, noha rádiómk volt, mindenekelőtt a nyomtatott betűre voltam utalva. Még-hozzá minden tantervi és egyéb programtól függetlenül, bár kétségtelenül az esetlegességeknek is kiszolgáltatva: a könyvespolcunk készletében tükröződő szülői ízlésnek, az ismerősök könyvvállományának, a közkönyvtári választéknak, de mégiscsak a magam kalandozó kedvétől vezetve mindenekelőtt. Nemcsak az irodalmat falva, elsősorban a prózát, hanem a lexikonokban is felfedező utakra indulva, többnyire kampányszerűen: hol az állat- és növénytan, a geológia, az őslénytán, hol a fizika, a kémia, a csillagászat területén, aszerint, melyik korszakomat éltem éppen. Nem feltétlenül „alapos tudást” alakítva ki minden téren, ám egyfajta feltérképezettséget mindenesetre. Minden látvány-szegénységem és látványéhségem ellenére is. Mert, mivel oda is kissé körülményes eljutnom, valójában a mozi is ritka élmény volt — ezért

voltam szerencsés. Amiért a látottakat, mire a televízió „bejött”, mentesülve az új kapura bámulástól, képes voltam elhelyezni magamban. Amellett, hogy hamar túljutva a mézeshetek mámorán, ellenállni is tudtam a mértéktelenség csábításának. Ám ha a képernyő kezdettől fogva jelen van, ha a látvány rendre megelőzi a tudást, akkor végtére is ki tudja... Miért ne lenne elképzelhető, hogy a többségnél is rosszabbul járok? Attól tartok, nagyon is könnyen válhattam volna, anélkül, hogy a négy fal közül kimozdulnék, analfabéta világjáróvá. Enzensberger dicséretét kiérdemlővé. Pontosabb meghatározás szerint „másodlagos analfabétává” vagy „neoanalfabétává”, a képernyő termékévé. Illetve általában is: az „elektronikus kultúra” produktumává és hordozójává.

*

Azokhoz hasonlóvá, akik, amint azt egy napilapunkbeli rövidhír tudatja velem, átlagban heti negyven órát töltenek a képernyő előtt. Mármost azok az amerikai tévénezők, akik egy körkérdésre válaszolva, még minden kultúrsznobságon innen, vagy inkább már rajta túl, minden további nélkül, ártatlanul bevallják: számukra a legnagyobb élvezetet a tévézés jelenti. Többet, mint a szex, az evés, a hobbi, a pénz, a sport vagy bármi más. Mint bármi más, ami valóság.

Vagyis nem a valóság, hanem annak égi mása, írnám le gépiesen. Ami, feltéve, hogy az „égiben” valami eszményit, idealizáltat vagy éppen illuzórikusat látunk, talán rendben is lenne. Ám ha ennek az idealizáltságnak a normáit kezdjük feszegetni, az értékrendet, amin alapszik, hamar kiderül, hogy bajok vannak „égiségünkkel”. Ez azonban mindenekelőtt az adások tartalmával függ össze, vagyis a műsorral, nem azzal, ami elsősorban érdekel, legalábbis nem e pillanatban. Nem mint ha mellékes volna, csak hát említett hírünk szerint, nem is a képernyőn látott dolgok, hanem maga a televíziózás számít az amerikai (s aligha csak az amerikai) polgár legfőbb élvezetének. Tehát még csak nem is a készülék által láthatóvá tett szex, evés, hobbi, pénz, sport stb., hanem maga a nézés, a „bámészkodás”. Még ha a néző valamennyire szelektál is, mert ha éppen nincs semmi kedvére való, akkor is ott ül a képernyő előtt. Alapjában véve Marshall McLuhan azon tételének megfelelően, hogy az üzenethordozó eszköz (a „mass media”, amint azt a tömegkommunikáció-kutatás tudományának marsallja mondja), szükségképpen túllépve közvetítő szerepén, maga is üzenetté lesz. Esetenként pedig, sőt félő, hogy az esetek többségében, „ő maga” válik a legfontosabbá. Úgy tetszik, a televízió esetében szélsőséges formában, sőt mértéket nem ismerőn is. Bizonyára már csak ezért sem véletlen, hogy a társadalomtudomány éppen a televízió térhódításakor figyelt föl az üzenethordozó médium eme előtérbe tolokodásának jelenségére.

Valójában egy mindig is létező törvényszerűsége tulajdonképpen.

Annyira kézenfekvőre, hogy az „üzenet” szóra asszociálva, akár a szóbeli üzenetvivőre is gondolhatunk. Mivel itt az üzenetvivő személye nagyon is fontos, nem mellékes, milyen szavakkal tolmácsolja az üzenetet, vagy ha azt netán szóról szóra bemagolta is volna, hát a hangsúlya, a hangszínezete, akkor is az övé lesz, akaratlanul is úgy adva a dallamot a szöveghez, hogy az talán még az üzenet hatását is befolyásolja. Ámde ismerhetünk olyan levelezőt is, aki nem valamilyen meghatározott információ kedvéért ír és kap is levelet, hanem igenis a levelezés kedvéért, a „kapcsolatért” mindenekelőtt. Vagy éppen a megcímzett, felbélyegzett, lepecsételt levélboríték kedvéért, szó szerint a „hordozóért” is — létezik ilyenféle hobbi is, oldalhajtasaként a bélyegyűjtésnek. Sőt talán azon is érdemes eltűnődni, hogy a tamtam-dob üzenetközvetítőként született-e, s azután vált hangszerré csak, ütemet szabályozó kísérőül tánchoz, énekhez, vagy pedig fordítva történt. És ha a válasz erre bizonytalan lenne is, a nyelvet, az emberi szót illetőleg már aligha lehet kétségünk, mivel a beszéd elsődlegesen mégiscsak a közlés eszköze. Akárcsak a belőle kifejlődött vers, kellékeivel, a ritmussal, időmértékkel, rímmel, valamikor még a szóbeliség korában születve meg, hogy a megjegyzendő a fülbe, helyesebben az emlékezetbe rögzülhessen. Idővel mégis önállósult, lett belőle költészet. Olykor konkrét jelentés, „gondolati tartalom”, prózában elmondható „értelem” nélkül is, amint azt nem csupán a modernnek mondott költészet számos alkotása, hanem az ősi sámándalok példája is bizonyíthatja. Vagy a gyerekek nem egy kiszámoló versikéje is. De kevésbé lélekemelő példákra is gondolhatunk: olyan szónoklatokra, amikor valóságos mondanivaló helyett szuggesztív hatásról beszélhetünk csak. Vagy (sajnos vagy hála istennek) még erről sem: valójában senkit sem érdeklő, de az előzetes program szerint mégis lefutó üres rituáléről.

Amiről tehát szó van itt, annyira általános, hogy bizvást mondhatjuk természetesenek. Egyszerűen, mert nem létezhet olyan üzenetváltás, melynek tartalmába és hatásába maga az üzenethordozó eszköz is bele ne játszana valamiképpen.

Más kérdés, hogy a televízió ilyen hatása, úgy tetszik, semmi eddigiehez sem hasonlítható. Mégpedig az emberi látás, mint érzékelés központi szerepének következtében.

Annak köszönhetően, hogy érzéki benyomásaink túlnyomó részét, a hozzáértők szerint mintegy 80 százalékát szemünkön keresztül kapjuk. Nyilvánvalóan azzal is összefüggésben, hogy a látás érzékszerve, felépítését és mechanizmusát tekintve is, lényegesen más a többinél: a szemben, eltérően a többi érzékszervtől, nemcsak idegvégződéseket találunk, amelyeket nyalábokba rendeződött idegnyúlványok (axonok) kapcsolnak az agy- vagy gerincvelőbeli idegsejtekhez, hanem hatalmas tömegét is az idegsejteknek, a szem ideghártyája az agyvelő egy, a koponyaüregből kiköltözött része tulajdonképpen. Személyiségünk (lám,

még ez a fogalom is a „szem” szóból ered) előretolt bástyája, előőrse, felderítője. Talán ezért a „lélek tükre” is. És hát amit nem látunk, azt is látványként, vizuálisan igyekszünk elképzelni magunknak, néha még a nem látható dolgokat is, önkényesen, de természetes önkéntelenséggel vonva be őket a láthatók tartományába. Ugyanazért, amiért a „látom”, a „láttam” nem is mindig a láthatót jelenti csupán. „Látom, nem vagy éppen jókedvű”, mondhatom akár telefonba is, „láttam”, mondta gyakran egy születésétől fogva vak barátom, egyszerűen csak a nyelvi konvencióknak engedelmességgel, de abszolút természetesnek hatva. Mivel a „láttam” úgyszólván a „tapasztaltam” szinonímája. Ellenben a látottakat sose „hallottuk”, még kevésbé „szagoltuk” vagy „ízleltük”, megint csak a látás kiemelt szerepe következtében. Annak megfelelően, hogy a láthatóság sokáig, egészen századunkig, a látott dolog közvetlen jelenlétével volt egyenértékű. Akkor is a legközvetlenebb tapasztalatot jelentve, a közelséget, sőt az elérhetőséget, ha a távolság teljes megszűnése voltaképpen a több elemből összetevődő tapintásélmény követelménye. Ahogyan a „hiszem, amit látok”, a naiv szkepszisnek ez az alapformulája, szintén ezzel, a látható dolgok jelenvalóságával áll kapcsolatban. Illetve a tér- és időbeli távolságoknak azzal a megszüntetésével, amiért ősidők óta harcol az ember. Nemcsak a helyváltoztatás mind gyorsabb eszközeivel, hanem a látvány közzelhetővé tételével is. Rajzzal, festménnyel, szoborral, metszettel, majd fényképpel, ám nem kevésbé meglevenítő szóval, leírással is. Sok csodálatos dolgot hozva létre kezdettől fogva, de csupán a jelenkorban célhoz érkező. A látvány teljességét illetőleg a büvös határt voltaképpen már a filmmel áttörve, megmozdítva, ami eddig mozdulatlan volt, mozgásával együtt téve érzékelhetővé a nem jelenlévőt. Hogy ezután ne csak a térbeli távolságokat szüntesse meg, hanem az időbelieket is, létrehozva az egyidejűség lehetőségét. Közvetlenül szobánkba hozva a látványt.

Mindegy, hogy mit, látvány legyen csak.

*

„Például Kuba. Mindig azt hittem, hogy Kuba Afrikában van. Tudom, hogy ez borzasztó tudatlanságra vall, és rémesen szégyellenem kellene magamat, de az iskolában sohasem tanultunk rendesen földrajzot. Hallottam Castrótól, aki Kubát vezeti, de mindig azt hittem, hogy szakállas fehér ember, aki átvette a hatalmat Afrikának ebben a részében és ezért van olyan sok baj Afrikában. Biztosan összekevertem Mr. Bobumbával vagy hogy hívják, aki egyik pillanatban Afrikának azt a másik részét irányítja, a következő pillanatban börtönbe zárják, aztán megint kijön a börtönből és visszamegy uralkodni, és mindenki folyton csak éljenzi” — olvasom az angol Anthony Burgess *Egy tenyér ha csattan* című remek kis regényében.

A könyv hősnőjének szavaiként, akinek férje, mivel, elsősorban minden elraktározó „fényképező” agyának köszönhetően, hatalmas összegeket nyer a televízió irodalmi tárgyú „dupla vagy semmi” vetélkedőjén, ahol az emberi szellem kiválóságai mindössze a hirtelen meggazdagodás eszközeiként szerepelnek, majd máról holnapra a pénzarisztokrácia életét kezdi élni, s eképpen feleségét is a legdrágább luxuscikkekkel halmozza el, hogy ezután, világkörüli útjukat követően, végül is rég agyába programozott kettős öngyilkossági tervével is előálljon, amely vállalkozáshoz azonban legnagyobb meglepetésére, az asszonyka nem hajlandó hozzátársulni. Inkább kalapáccsal leüti férjét, majd, mivel az ütés túlságosan is jól sikerül és az emberölés önvédelmi indítéka bebizonyíthatatlannak látszik, a tragédiát és sok minden mást is művész-érzékenységével előre, de hiába megsejthető költő szeretőjével úgy szökik el a tetthelyről, hogy egy bőröndben férje holttestét is magával viszi Franciaországba, ahol aztán boldogan él élettársával. Akit a maga módján még szeret is, ám azért jó előre megtervezi az önvédelemnek feltüntetendő újabb gyilkosságot — arra az esetre, ha ez a férfi is „belebetegedne a modern világba”. Azaz megbolondulna, amit, elvégre, ha ez megtörténhetett valakivel, aki eredetileg régi autókkal kereskedett csak, miért ne történhetne meg még inkább egy költővel, végeredményben sohasem lehet előre tudni. Vagyis a befejezés elsősorban a szatíra kedvéért kanyarodik a rémregény felé, olyképpen téve zárójelbe a komoly mondanivalót, hogy azt éppen e látszólagos komolytalanság miatt kell komolyan vennünk. Mindenekelőtt a férj, Howard különös depresszióját, amelyet, mivel mindenről a pazarul megformált liba-feleség szavaiból értesülhetünk csak, mindössze valami nehezen meghatározható rossz közérzetként regisztrálhatunk. Lényegében annyit tudva csak meg róla, hogy Howard úgy érzi, valami baj van a világgal — azzal a világgal, amelyben felesége nagyon is jól érzi magát. Eltekintve néhány lehevasztóan világos pillanattól, amikor is észreveszi, hogy a luxus minden hirtelen rászakadt lehetősége ellenére, új élete nem is különbözik igazán a korábbiától (ami ellen melleleg nem is volt különösebb kifogása), mert bármerre jár is, lényegében alig lát valami újat, többé-kevésbé minden ismerős a számára, csak éppen fárasztóbb előlegezett képernyő-változatánál. E reakciója azonban, éppúgy, mint férje szorongó világundorával szembeni értetlensége, valójában még csak elmélyíti a láttelepet egy többé semmilyen értékrendet nem ismerő társadalomról, amelynek a televízió és általában a tömegtájékoztató eszközök silányságdömpingje nem csupán része, hanem formálója, jellegének meghatározója, sok mindennek tehát okozója is. Mindannak, aminek ő, Janet, lényeknek és egész létszemléletének búbajos lapossága folytán, annyira nem ért semmit, hogy nemértése nem is zavarja. És hát ez, ami tipikus itt Burgess regényében: hogy a probléma valójában láthatatlan, nem is létezik tulajdonképpen — mert bárki számára, aki „szőröstül-bőröstül”

benne van, aki nem képes annyira elrúgni magát tőle, hogy legalább egy pillanatra meg is láthassa, minden a legnagyobb rendjén lévőnek tűnik. Aki tehát észreveszi, bolondnak.

Vagyis a regény mondanivalója maradéktalanul rímel mindazzal, amit az Enzensberger által idézett Postman mond nivellálatlan locsogásról és az átlagpolgár nézővé süllyedéséről. Illetve maga Enzensberger a televízió gyengeelméjűségéről — ami könnyen tehet gyengeelméjűvé mindannyunkat.

Éppen a látványözön differenciálatlan fogyasztása következtében. Annak következtében, hogy egyre inkább távolodunk a Gutenberg-galaxis-tól, igencsak benne járva már — nevezzük el talán az elektromágneses hullámok felfedezőjéről — a Hertz-galaxisban.

*

Úgy tetszik, az egyetemes *voyeur*-ré válás veszedelmétől fenyegettetve.

Amely szerep, a *voyeuré*, a „kéjleső”, alighanem eredendően sem áll az embertől távol. Főleg, ha ezt a szexuálpszichológia szakszótárából kölcsön vett kifejezést tágabban értelmezzük — ámbár, ha a pornófilmek és -videokazetták elterjedtségére gondolunk, ugyanez az eredeti, a szűkebb értelmezésre is érvényes. Méghozzá nyilván érzékelésünk látáscentrikussága következtében. Sőt, ha kissé belegondolunk, a nézővé süllyedtség még társadalmi jelenségeként sem mondható egészen újnak. Bizonyos formái ugyanis szinte már az osztálytársadalom kialakulásával, illetve az állam születésével párhuzamosan megmutatkoznak. Nem utolsósorban olyképpen, hogy a papi rend kialakulásával a többség már nem igazán aktív részvevője a rituáléknak, úgy mint a törzsek táncainál (bár ezek egy részében sem vesz részt mindenki), hanem szemlélője csak. Hogy aztán a továbbiakról, a görög színházról, a római gladiátor- küzdelmekről, kocsiversenyekről, cirkuszi játékokról, mindarról, ami ezután történt, ne is beszéljünk. Mindarról tehát, amit, lett légyen hatásában akár „nemes”, akár „nemtelen”, mindenképpen a látványigény hívott életre. Persze olyképpen, hogy manipuláló szerepe is megvolt mindenkor.

Ámbár ez, hogy a nézői szerep korábban is megvolt, napjainkbeli univerzálissá válása következtében aligha teheti kérdésessé azokat a vele szembeni aggályokat, amelyek különben kétféle formában szoktak megmutatkozni. Közülük az egyik inkább „vitalista” jellegű, a másikat viszont, mivel az értelmet, a gondolkodást, a humánusmot, az épelméjűséget, a kultúrát, s mindezen keresztül a társadalom egyensúlyát, funkcionálisitását félti, mondhatjuk talán „intellektuálisnak” is — de nevezzük inkább kulturálisnak. Amiért is a „vitalista” aggályok kapcsán, mivel ennek a szemléletnek parancsa szerint az életet, méghozzá a „teljes életet” mindenekelőtt „élni” kell, nem pedig „nézni”, nyomban az a kér-

dés merül fel, mit is értsünk „teljes élet” alatt tulajdonképpen. Azt-e, amit, minden részlegessége ellenére, mivel kielégít bennünket, *teljesnek* érzünk, vagy pedig olyan életet, amilyen valójában nem is létezik, soha nem is létezett, nem is létezhet. Egyszerűen, mert bármilyen gazdag legyen is a magunké, mindig van a máséban valami, ami nem lehet a miénk, függetlenül attól, hogy ezt a valamit a magunkénak kívánjuk-e vagy úgy kell nekünk, mint púp a hátunkra. Akármennyire kezdetleges, differenciálatlan társadalmat képzeljünk is el magunknak, minden szerepmegoszlástól menteset, olyat, amelyben minden teljesség csak egészen „kicsi” lehet még, mindenképpen így van ez — ha más miatt nem is, hát kétneműségünk következtében. Különben az ilyenfajta vitalista okoskodásokról rendszerint hamar kiderül, hogy a „teljességért” hadakozó az élet élvezetére gondol. Úgyhogy, ha erről van szó, hát ki szabhatja meg bárkinek is, mit tartson a legfőbb élvezetnek, milyen élvezetet részesítsen előnyben? Ki tilthatja meg neki, hogy a látványt válassza? Akár az „élettel” szemben is, amelynek bizonyos mozzanatai lehetnek ugyan számára kívánatosak, de ugyanakkor elérhetetlenek, mások viszont elérhetőek, de aligha kívánatosak, illetve élvezetesekek, szenvedő alanyaik számára gyötrelmesek, sőt megsemmisítőek. Vagy legalábbis veszélyesek — viszont annál inkább „érdekesekek”. Látványként, a kívülálló számára. Úgyhogy miért kockáztassunk? Miért ne válasszuk a kívülálló szerepét? Akár kényelemből is. Az élet helyett az élet látványát. A „látványéletet”, ha úgy tetszik, ami lehet ugyan látszatélet is, viszont kitágított, számtalan élet látványelemeit is magában rejtő, s mást is még, ami látvány csak, de nem élet, mert eleve látványnak készült, ám a gazdagság látszatát kelti. Olyan látványgazdagságét, ami még demokratikus is, nemcsak hátrányos szociális helyzetünket, hanem biológiai és szellemi hátrányainkat is kiegyenlítő, hiszen itt, testi-lelki tulajdonságainktól függetlenül is kiélhetjük magunkat, lehetünk szépek, erősek, okosak, bátrak, akár mindezt egyesítve magunkban. Lehetünk győztesek és hódítók, úgy a harcmezőn, mint az ágyban, s nem kevésbé gazdagok is, illetve (na nem komolyan, csak úgy, kicsit, játékból) szegények is, nyomorultak, sőt (megint csak óvatosan icikét-picikét félve) meg is halhatunk... Bár ez kissé már fáradságos, és hát különben is az efféle irodalmi perverzításokat talán jobb, ha mellőzzük. Legyünk inkább pop-énekesek, gólkirályok, autóversenyzők, nyomozók vagy bűnözők, kémek vagy kémelhárító-ügynökök, gengszterek, űrhajósok, távoli galaxisok jövevényei vagy inkább velük szembeszálló rettenthetetlen szuperemberek. Mert, ugye, nem mindannyian lehetünk hősök és nem mindig, többnyire kivételesen csak vagy így sem, ám a velük való azonosulásnak nincs akadálya. Elvben legalábbis nincs, csak hát... úgyhogy ezért jó, ha ezt minél kevesebb erőfeszítéssel tehetjük, lehetőleg az írásjelek dekódolásának nehézségeitől is megkímélve magunkat, főleg, ha azt tisztességesen meg sem tanultuk. Eredendő analfabetizmusunk ál-

lapotában kerülve először szembe a látvány varázsával, s hatására többé-kevésbé benne is maradva meg, ilyen igényeket is támasztva vele szemben. Akár annak árán is, hogy különbséget tudnánk tenni látszat és valóság között, írástudatlan világlátóként kelve útra egy látszatvilágban... Na de ezzel szinte észrevétlenül máris a második, a kulturálisnak mondott aggályok köréhez értünk.

Ezért is kell a továbbiakat sokkal inkább komolyan vennünk.

*

Azt kérdezve, alkalmas lehet-e egyáltalán arra a televízió, hogy mindekelőtt tőle tanuljunk. Illetve alkalmasak lehetnek-e az elektronikus tömegtájékoztató eszközök, akár összességükben is, hogy ismereteink legfőbb forrásai legyenek. Ugyanazt a szerepet töltve be, amit jó néhány századon át a könyvnyomtatás. Vagy éppen az írásbeliség egészében véve is, a civilizáció kezdeteitől napjainkig. Helyébe léphet-e a „Hertz-galaxis” a Gutenberg-galaxisnak, s ha igen, vajon annak egyes folytatásaként teheti-e ezt, tökéletesebbként váltva fel a kezdetlegesebbet vagy pedig... Mert mindenképpen több mint izgalmasnak mondható kérdések ezek — még ha „megnyugtató” választ nem is feltétlenül sikerül találni rájuk.

Meglehet, a kissé talán komolytalan keresgélés következtében. Vagy éppen ama „irodalmi perverzítások” folytán, melyekről egyáltalán nem véletlenül esett szó fentebb. Hanem nagyon is szándékosan és tudatosan keverve össze egy ponton a „hősséggel” való azonosulás, azaz a pótkielés vagy „másodlagos önmegvalósítás” különböző megnyilvánulásait, a művészi átélés, a katarzis bizonyos elemeivel. Holott a kettő, még ha gyökereik netán közösek is, alapvetően különbözik egymástól. Mivel az előbbi mindekelőtt kivetítés, vágykiélés, tulajdon eszményeink belevetítése a másikba, aki úgy testesíti meg mindazt, ami lenni szeretnének, hogy szinte helyettünk létezve teszi, amit mi, helyzetünknel fogva vagy képességeink hiánya folytán, nem vagyunk képesek tenni. Ezért aztán tárgya is mindig az erős, a győztes. Más szóval a „sikerember”, akit, hogy ezzel az egyszerre mindent és semmit jelentő s ugyanakkor végtelenül elcsépelet szóval éljünk, „boldognak” hiszünk — mivel azt érte el, amiről mi legfeljebb álmodozunk csak, illetve általa jutunk pótélményekhez, a vélt vagy valóságos lakoma morzsáihoz. Lényegesen más képpen, mint ahogyan az a művészeti, az irodalmi alkotások átélése esetében történik. A katarzis esetében, ami, természetéből fakadóan beleélést követel, empátiát, tőlünk idegen helyzetekbe való belehelyezkedést tulajdonképpen. Elvonatkoztatást a magunk énjétől és helyzetétől, tőlünk távol álló nézőpontok magunkévá tételét, „belegondolást”. Léven szó itt kognitív folyamatról — mindenképpen egyebek mellett, de attól tartok, mégis mindekelőtt. Olyasvalamiről tehát, ami intellektuális

képességeket igényel, illetve egészében véve is fejlett személyiséget. Mindazt, aminek köszönhetően tárgya sem annyira az erős és győztes, inkább a vesztes, a bukott, a kismizmizett, a megalázott, vagyis a szenvedő, ha úgy tetszik, a „boldogtalan”, akire nem rajongva kell feltekinteni, inkább odafigyelni rá, hozzáhajolni. De azt sem fenntartás nélkül, kritikátlanul, inkább egy szüntelen disztinválási folyamattal párhuzamosan, emócióinkat illetőleg inkább egy lépéssel mögöttük maradván, mint előttük járva, olyképpen, hogy érzelmi átélésünk legyen ítéletünk következménye és nem fordítva. Még csak nem is feltétlenül a tragikum mozzanataihoz kapcsolódva, hanem a komikum, a nevetséges, a humor vonatkozásában úgyszintén, mivel egyáltalán nem mindegy, mit érünk tragikusnak s mit komikusnak, és mert más a semmit sem értés nevetése, mint a mindent értésé. Ezért más a katarzis — úgy tetszik, ennyiből is érhető már —, mint a pusztán azonosulás, főleg a szuperhősként való odaadó rajongás. Annyira, hogy a kettő egymással legfeljebb a végponton találkozik csak: a kielégülés felszabadító mozzanatában. Valamennyire — mondjuk talán így. Mivel találkozni ugyanazon az emeleten lehetséges csak.

Amiért is, ha belehelyezkedésről van szó, nagyon is tartok attól, hogy éppen itt mondok csődöt. A látványáradat nevelte neoanalfabétát illetőleg, akinek élményvilágával, úgy tetszik, nem könnyen találom meg a kapcsolatot, de akitől, igényeitől vagy inkább az őket kialakító erőktől, minek tagadjam, nem utolsósorban a művészetet féltém, legfőképpen az irodalmat.

Fura módon még a láthatóvá tett irodalmat és művészetet is, a filmet és tévéjátékot — attól, ami életre hívta. És amihez természetesen társul a hang, tehát a szó is. Ám ezzel vége. Mivel a tér- és időbeli távolságok legyőzése érzékeléseinknek ezen a két területén valósult meg csak, s nem is látszik valószínűnek, hogy más érzékeink tartományára akár a jövőben is kiterjedhessen. Ellentétben a nyelvvel, a leírással, amely kezdettől fogva az emberi észlelés minden formáját közvetíthette, rajtuk kívül pedig az ember gondolatait, érzéseit, hangulatait, egy szóval „belvilágát” is. Vagyis mindazt, amit a film is csupán közvetve, látvánnyá alakítva érzékeltethet, színészi játékkal sejtetve vagy a „szubjektív kamera” segítségével, emlékként vagy álomként megjelenítve, illetve, ha nincs a közlendőnek láthatóvá formálható tartalma, a mindig járulékos hang által közvetítve csak. Beszélt szavakkal a csak gondoltak helyett, mintegy lehetővé téve számunkra, hogy kihallgassuk mások gondolatait. Sokszor sikeresen, vagy éppen élményt nyújtón is, de mindig kényszermegoldásként: már olvasott irodalmi műből készült film esetében többnyire hiányérzetet keltőn, még hozzá minél többrétegűbb műről van szó, annál inkább, ezért is sikerülnek a remekművekből készült filmalkotások többnyire sokkal kevésbé a középszerűek filmválogzatainál, amelyekhez a filmalkotók ahelyett, hogy elvonnának belőlük,

hozzáadhatnak, szerencsés esetben az eredetit mintegy kiteljesítve. Ami ami a belvilágot illeti, többnyire mégiscsak hallgatózással egészítve ki a *voyeur* lesekedő pozícióját. Annak megfelelően, hogy akár nagy, akár kis képernyő előtt ülünk is, a látottakra mindig mintegy ablakon át tekintünk. Ellentétben az olvasmánnyal, melynek világa körülvesz minket. Ami egyébként, figyelembe véve a térbe vetítés, a holográfia várható fejlődését, a jövőben könnyen megtörténhet akár a közvetlen vizuális érzékelés területén is, olyképpen, hogy a látvány kellős közepébe kerülünk, éppen csak képesek lehetünk-e így, meghatározott nézői pozíciókat és vele együtt *nézőpontunkat* is elveszítve, bármiféle történést vagy bármilyen logikájú más közlést is folyamatosan nyomon követni. Ezért tűnik úgy, hogy a térbe vetített látvány inkább csak a szenzáció különböző fajtáit, nem utolsósorban a hátborzongatás lehetőségét rejt magában. Paradox módon éppen túlságos tökéletessége következtében. Úgy-hogy ezért mondható a szó által meglevenített élmény, éppen közvettségének köszönhetően, sokkal inkább teljesnek.

Feltéve, hogy a szót, a nyelvet s vele együtt képzeletünk meglevenítő erejét el nem veszítjük. Vagy talán ennél is többet: képességünket a látottak közti eligazodásra, rendteremtésre.

*

Mivel kezdetben volt az érzet. Mert hát az érzet, természetesen nemcsak a látásérzet, végeredményben személyiségünk szerveződésének alapja, minden lelki folyamat és történéis elindítója. Abból eredően, hogy világrajövetelünk után (sőt amint mindinkább kiderül, valamennyire már előtte is) a körülöttünk lévő dolgokat először érzékelni kezdjük el, s csak azután emlékszünk rájuk, képzeljük el őket, álmodunk róluk, belénk vésődött lenyomatukat akarattal idézve föl, s alkotunk mindinkább fogalmat róluk. Alapjában véve az egyedi felől az általános, a konkrét felől az elvont felé haladva. Nemcsak „kicsiben”, hanem „nagyban” is, mivel az ember emberré válása során, a kultúra, a civilizáció létrejötté és fejlődése folyamán voltaképpen ugyanez történt. Mindenekelőtt a közlés, az üzenetek hordozóeszközei, illetőleg a művészetek fejlődésekor. Nagy valószínűséggel úgy, hogy az ember már a beszéd kialakulása előtt vagy legalábbis annak kezdeti szakaszával párhuzamosan, rendelkezett már a rajz, a képi ábrázolás bizonyos képességével. Nem szólva arról, hogy a fonetikai értelemben vett beszédet megelőzte a mutogatás, a jelbeszéd, tehát egy kezdetleges módja a vizuális közlésnek, ami később a beszéd tökéletesedésével mindinkább háttérbe szorult. Akárcsak az egyénfejlődés során is, fokozatosan veszítve fontosságából. Kinél mennyire persze, sokban a vérmérséklettől, de a személyiség fejlettségétől s külön a nyelvi készségtől is függően: az a valamikor meg-

lehetősen elterjedt felfogás, miszerint a gesztikulálás, a hadonászás, „nem méltó úriemberhez”, nyilván ezzel áll összefüggésben. Valószínűnek látszik azonban egy sajátos, fordított korreláció a vizuális érzékenység és a fogalmi gondolkodás között is. Illetve egyfelől a gyerekek rajzolási szenvedélye és rajzkészsége, másfelől pedig, verbális készségük fejlettsége közt, amiért is, hacsak nem a képzőművészet felé orientálódik, a nyelvi készség teljesebb kibontakozásakor (a közlendők bonyolultabbá és elvontabbá válásával is összefüggésben), a gyermek számára a rajzolás — rendszerint a kamaszkorban — elveszíti korábbi vonzóerejét, s így a hanyagoltság sorsára jutva, készsége meg is áll fejlődésében. Mintha csak az egyik a másik rovására érvényesülne. Számos képzőművész szűkszavúsága, nyelvi darabossága, nehezen boldogulása a szakvakkal mintha szintén erre utalna. Még inkább egy szélsőségesen kóros eset, amiről pszichológus ismerőseimtől hallok, akinek különben magyarázata is megerősíti feltevésemet: tizenegy éves, környezetével sokáig minden kapcsolatot elutasító, szakadatlan rajzolásba temetkező autista kislányról mesél ugyanis, aki, ahogy a lassan mégiscsak eredményesnek mutatkozó terápia előrehalad, úgy veszíti el bámulszónak mondott rajz-tehetségét. Mintha csak a lelke szabadulna ki a látható világ egyoldalúan rabul ejtő bűvöletéből.

Ismét csak az emberi érzékelés látáscentrikusságával is összhangban. S azzal is egyben, hogy a képzőművészet, ha figyelembe vesszük, milyen szerepet töltött be régmúlt korok letűnt kultúráiban, illetve hogy korunkban milyen nehezen képes rátalálni a maga helyére, napjainkban szinte már szerepet veszítettnek látszik. Gyakorlati feladatait illetőleg, kapcsolatait tekintve a mindennapokkal, mondhatni egyértelműen. Mindenekelőtt persze nem azért, mert hatásában az emberi személyiség ősinek is mondható „nyelv előtti” rétegére épít, hanem elsősorban azért, mert az általunk közvetlenül nem érzékelhető látásélményeket mozgásukkal együtt közvetíteni és egyúttal tartósítani is tudó technika ugyanezt a réteget sokkal hatásosabban célozza meg. Olyképpen, hogy a nyelvi-fogalmi felépítményt mintegy kiiktatva, szintén közvetlenül az alapokra irányítja lövedékeit, ám a képzőművészet egylovétűjével szemben, folyamatosan tüzelő automata fegyverből. Elképzelhető, hogy bizonyos, többfelől is hallott nézetekkel összhangban, holmi „új érzékenységet” is kifejlesztve, ám „primitívebb” alapokra épült is egyúttal, aminek persze meglehetne a maga szerepe, esetleg még új művészetet létrehoz is, feltéve, hogy létezése nem jelenti nála mindenképpen fontosabb dolgok lerombolását. Egyelőre azonban sokkal inkább azt tapasztaljuk, hogy ennek az első számú érzékünket leigázó látványzónnek *látványterror* a velejárója. Agresszív és expanzív, szimplifikálón és primitivizálón „törvényes határain” kívülre is kiterjesztve hatalmát.

Más, nem elsődlegesen vizuális művészetek területére is behatolva. Fő-

leg az irodalomra hatva több szempontból is elszegényítőn. Az elbeszélő prózából kiiktatva a terjedelmesebb leíró részeket, ami különben természetesen is lehet. Elvégre a ma olvasója nem szavakból tudja meg, hogyan is néz ki a tenger vagy a hegyvidék, bármikor láthat homoksivatagot vagy karsztvidéket, sarki jégmezőt, Amazonas menti őserdőt, földgolyónk nem egy reprezentatív pontját pedig, főleg a világvárosokat, pillanatok alatt felismerheti, ahogyan a modern nagyvárosok megdöbbentő egyformaságáról is meggyőződhet a képernyő segítségével. Nagyon is érthető hát, ha az író, még ha igényes is, nem vesztegeti saját és türelmetlen olvasója drága idejét külsőségek hosszadalmas leírására. Főleg, ha leküzdhetetlen átugrási hajlamára is gondol látványterror preparálta olvasójának, aki a fentiekén kívül lát még mérhetetlenül sok lakberendezési és egyéb használati tárgyat is, gépi felszerelést, képző- vagy iparművészeti alkotást, s ki tudja, mi egyebet még, rengeteg olyan dolgot is, amit eleven valóságában sohasem látott. Am ha olvasás közben találkozik velük, jobban mondva csak a nevükkel, azonosítani tudja-e ezeket a neveket másutt látott képükkel, ugyan mit tud rendeltetésükről, funkciójukról? Fogalommá válnak-e a számára? Úgyhogy a bajok ezzel kezdődnek, azzal folytatódva, hogy a fogalomalkotást gyakran nem is igényli, nézőként éppúgy napirendre tér fölöttük, mint olvasóként. Gyors iramban loholva a cselekmény után. Meg sem kérdezve, vajon ez a cselekmény önmagáért létezik csak vagy valami másért is talán. Lehetőleg „gyorsregényben” haladva tovább, olyanban, amelyet „filmszerűen pergetettnek” is szokás nevezni. Aligha merő hasonlatképpen. Hanem mindannak következtében is, ami miatt a dialógus műfaja, a dráma, s még inkább materializálódása, a színház, szintén a látvány felé tolódott és tolódik. Főleg a mozgás felé — nem utolsósorban a „rendezői színháznak” köszönhetően. Akár úgy is, hogy a rendezői önkény merészen belenyír a darabba, s a párbeszédnek egy részét képszerű megoldásokkal, jelképesnek szánt (de nem mindig ilyenre is sikeredett) díszletekkel helyettesíti. Néha még lenyűgöző hatást is téve, főleg, ha sikeresen leplezi el a szöveg hordozta komplexitás elsikkadását. Amiről egyre inkább maga a drámaíró is lemond. Tisztában lévén vele, hogy inkább látványon, mint olvasáson nevelkedett közönsége mennyit képes kibírni, akaratlanul, de sokszor akarattal is neoanalfabéta igényeknek téve engedményeket. Mindannak, ami a „bargyúság műfaját” is életre hívta — bármennyire film és tévé előtti legyen is az eredetét tekintve, főleg, ha genealógusai, Traianus oszlopának reliefjeit és a gótikus katedrálisok üvegfestményeit is beleépítve családfájába, előkelő ősökkel is kedveskednek számára. Mit sem változtatva azon, hogy a képregény mégiscsak azoknak nyújt táplálékot (vajon szellemit-e?), akikből a szavakat látvánnyá változtató képzelőerő teljességgel hiányzik.

De talán hagyjuk a művészeteket. Akár az irodalmat is. Azt is, ami kiszorítva a helyére lép. Annál is inkább mivel a művészet szerepe mindig olyankor válik kérdésessé, amikor művészetként kezdjük el emlegetni. Vagy „kulturaként”, különböző tisztségviselőknek is gondot okozva. Amikor, okkal féltve, tiszteletet követelünk iránta. Mert hát többről van itt szó, nem a silány tévéműsorok káros hatásáról csak. Példának okáért a jobbra amerikai produkciók ilyen befolyásáról, azokéről, amelyek, úgy az öngazgató, mint a reális szocializmus adótornyai-ból szétsugározva, mind nagyobb tömegben ránk is zúdulnak. Minde-nekelőtt persze magukra az amerikaiakra, amiért is, ahogy azt nemrég olvashattam, az amerikai átlagpolgár valamelyik sorozatfilmből azt tanulja meg, hogy mondjuk a Kárpátokban, valahol a Földközi-tenger partján, van egy kőolajforrásokban gazdag hercegség... de talán fölös-leges is tovább folytatni. Arról, hogy ezt a képernyőről tanulták, szem-ben az iskolával, ahol nyilván mégiscsak mást tanítanak Amerikában is Európáról, mint ahogy nem ezt olvashatja földrészünkről az amerikai a könyvekben sem, vagy ha mégis, hát nem valóságként tálalva. És nem ilyenként tálalják ezt a tévésorozatokat sem, akkor sem, ha ötédrangúak.

Amiért is nem az az elsődleges itt, amit a képernyőről „megtanul”, hanem amit máshonnan nem tanul meg, s ami miatt aztán sok mindent *rosszul* tanul meg. Különbséget tenni fikció és valóság között. „Kézpénznek” véve, amit nem annak szántak. Ez különben megint csak nem új, létezett már a könyvnyomtatás viszonylag kezdeti szakaszában is — elvégre a világirodalom egyik kulcsműve, a *Don Quijote*, éppen erre, fikció és valóság összekeverésére alapozódik. Arra, ami a látványözön és -terror hatására korunkban hatványozottan mutatkozik meg. A szó hatásának csökkenése, a verbalitás hatásának következtében. Abból eredően, hogy a látvány tartalmától függetlenül is szuggerral, leköt, fáradságunknál, kényelmünkénél, lustaságunknál fogva ragad meg, gondjaink előli menekülési hajlamunkon keresztül csal lépne minket. És mert akkor is lebilincselő lehet, ha semmit sem értünk belőle. Amint azt az elveszett szabadságukért tévékészülékkel kárpótolt állatkerti maj-mok igencsak szimbolikusan ható példája is bizonyíthatja. Úgyhogy semmi okunk se lehet csodálkozni, ha az óvónők nemcsak a képernyő előtt napi öt-hat órát vagy még többet is eltöltő gyerekek fegyelmet-lenségére, nyugtalanságára és agresszivitására panaszkodnak, megemlít-ve képtelenségüket az alkotókészséget kívánó és fejlesztő játékokbani részvétellel is, hanem arra is, hogy képtelenek egy mesét végighallgatni. Mert miért ne lenne így? Ha már a szavak értését megelőzően tarolja le őket a látványáradat. Eleve ahhoz szoktatva, hogy csupán szemük-vel észleljenek és idegenkedjenek az irodalmi elemekkel átszótt, lassan csordogáló meséktől, mindentől, ami nem nyújt azonnali izgalmat, s amit érzelmileg és gondolatilag átélni, elképzelni és feldolgozni kell. Ez gátolja meg a szót szerepének eljátszásában, annak a feladatnak tel-

jesítésében, amit semmi más sem pótolhat. Végső fokon a látottak ismeretté válását, tudássá artikulálódását akadályozva.

Nem mintha mellékes lenne, mit láthat a képernyőn, de attól tartok, a műsor minőségétől és milyenségétől függetlenül is a lényge mélyén rejlt *voyeur*t bontva ki a hosszú órákon át rábámuló gyerekből. Még ha életének egy szakaszában később a televízió elleni lázadás korszaka is bekövetkezik. Szükségképpen a kamaszkorban — legalábbis olyasmint, hogy „utálom a tévét”, főleg ilyen korúaktól hallok, vagy alig idősebbektől. Nyilvánvaló reakcióként a minden más helyét elfoglaló napi televíziózás zsarnokságára. Ám ez aligha táplálkozik holmi ismeretigényből, azon túl, hogy a család tévéközpontú életrendje ellen irányul. A valóságos kapcsolatokon alapuló együttélés helyetti pusztá egymás mellett élés ellen mindekenélőtt. Kicsit talán bosszúként is a sok meg nem hallgatásért, türelmetlen lepisszegésért, feltehetőleg az öntudatlan féltékenység elemeit is magában rejtve, a neheztelését azzal szemben, „akit” jobban szeretnek. Részeként az ilyenkor esedékes leválásnak, ami egyébként természetes, de ebben a változatában menekülés is. Rendszerint társaságba vezető, de a látványáradatból többnyire a hangáradatba is, az elektronikus kultúra másik tömegtermékébe, a pop-zenébe, akusztikai dömpinggel váltva fel a vizuális dömpinget. Mindent túlharsogó ritmusorgián át, mechanikusan és artikulálatlanul élve ki, ami artikulálatlannak maradt meg benne, s ami miatt más zene hallgatására az ilyen fiatal, majd a már nem fiatal, képes sem lehet. Nem okvetlenül a zenei ismeretek hiánya miatt, hanem mert nem alakult ki benne az a legkülönbözőbb ismeretekből, élményekből, a fogalmi gondolkodás és az általuk kiváltott érzelmi reakciók sokszorosán bonyolult egymásra hatásából felépült érzékenység, az a fajta fogékonyság, ami a zeneművészet alkotásaival, az általuk kifejezett érzés- és hangulatvilággal való kapcsolatteremtéshez szükséges. Meg azért a bálványozott gitárlovagok látása a képernyőn is eseményszámba megy, mint ahogyan az sem véletlen, hogy a popzene élvezetét gyakran látványélmény teszi teljessé, ha más nem, a diszkó színes fényvillódzása. És hát ez az elszakadás, ezzel is összefüggően, de különben is, átmeneti csak.

Mert lázadónk, tékozló fiúként, vissza is tér. Amint a kritikus életszakaszon túljutott, amint családot alapít, amint megállapodik — híven követve a megtagadott családi mintát. Ahogy azt az amerikai tévénezők példája is tanúsíthatja, mivel ott már a negyedik tévéneződek ül le a képernyő elé. Éppen azért utánozva le mechanikusan az öröklött életszervezés-modellt, mert csak azt kapta, nem tudva mihez is fogni otthonában, mit kezdeni szabad idejével, sőt élettársával — neoanalfabétaként ugyan miről is társaloghatna. Úgyhogy az egymásmellettiség ürességét azzal töltheti ki leginkább, ami annak belső feltételeit benne és társában megalapozta. És ha e légkör zavaró feszültség-émlékei bizonytalan szorongás formájában netán kísértének is, ennek látszólagos

oldására szintén jó a képernyő. A rajta láthatóktól függetlenül is, bámulóvá bambító szerepe szerint. Más lelki szemét szőnyeg alá söprésére úgyszintén. Arra is, hogy alig világra nyíló szemű gyerekeit eléltesse: mert hát hiába, más ez, mint záporozó kérdéseikre válaszolnia. Főleg, ha nem is tud felelni rájuk.

Vagyis kezdődik az egész előlről.

*Voyeur*i szerepünk folytatólagosságát biztosítva, „posztgutenbergi” feltételeinknek megfelelően. Sajnos nem korunk követelményeinek megfelelően is egyúttal. Napjaink világának bonyolultsága ugyanis egészen mást követelne. Mindannak birtoklását, ami a galaxis távolodásával gyors ütemben elveszni látszik. És aminek elvesztését, hogy a dolog még bonyolultabb legyen, csak az elveszőben levők segítségével lehet felmérni. Gondolkodás, magasan fejlett gondolkodó apparátus segítségével. Altala ébredve rá, hogy az olvasás révén való ismeretszerzés és általában az írásbeliség háttérbe szorulása nem egyszerűen az ismeretek közvetítőjének felcserélődését jelenti, hanem az új közeg által hordozottak esetlegessége, behatárolatlansága és tömegessége folytán, magát az emberi személyiséget is átalakítja. Nemcsak a kultúrát, hanem befogadóját is tehát, összhatását tekintve egészen az emberré válás kezdetéig is visszanyúlva, több réteget érintve, semmint gondolnánk. Azáltal, hogy nem egyedül az olvasás elsajátítását akadályozva hozza létre a neoanalfabétát a szó „olvasástechnikai” értelmében is, hanem a beszéd megtanulása és a szavakra irányuló figyelem kialakulását illetőleg is éreztetve hatását. Végkifejletében a gondolkodást, pontosabban a fogalmi gondolkodást veszélyeztetve. Nem pusztán a nyelvet, az emberi kapcsolat-teremtés legfőbb eszközét szállítva le kezdetlegesebb szintre, hanem a belső kommunikációt, a gondolkodást, ha úgy tetszik, az „agysejtek társalgását” is. Amiért gondolkodni valamennyire lehet ugyan szavak nélkül is, a dolog valójában ezzel is veszi kezdetét, csakhogy erre, bizonyos szinten, a fejlettebb állatok is képesek már, bizonyos szinten túl azonban csakis az ember. Éppen a beszédnek, annak a szükségletének köszönhetően, hogy gondolatait közölje is, és ezt csakis úgy tehetné, hogy a dolgokat névvel illette. Megjelölve őket mások, de a jelölés visszahatásaképpen a maga számára is, hogy képes legyen köztük eligazodni. Mindazon dolgok között, amelyeket ma az elektronika, eltüntetve a tér- és időbeli távolságokat, érzékelt formájukban tálal eléje. *Leszállítva* őket a közvetlen tapasztalat szintjére. Vagy majdnem arra.

Hogy miért nem „felemelve” inkább, a fentiekből nyilván kitetszik.

*

Hogy a társadalmi tevékenység, illetve a kultúra mely területén hat a látványterror és az elektronikus tömegtájékoztató eszközök összessége a leginkább regresszíven? Nem tudom, végeztek-e e téren is felmé-

réseket. Tisztázni igyekezve, miképpen mutatkozik összefüggés a televízió előtt eltöltött gyermekkori órák mennyisége és a később választott vagy kényszerűségből vállalt szakmák, élethivatások közt. Illetve milyen eredményeket érnek el foglalkozásuk területén a vizsgált személyek.

De nyilván végeztek is. Éppen csak eredményeiket én nem ismerem. Úgyhogy csupán feltételezhetek itt valamilyen fordított arányt mértéktelen és válogatás nélküli nézés esetén, egyeneset mértékletesebb és ésszerűen megválogatott mellett, s újra fordítottat „túl kevés” vagy „egyáltalán nem” esetében, itt már az ingerszegénység káros hatására gondolva — bár ebben az utóbbiban már nem is vagyok annyira biztos. Annál valószínűbb, hogy a televízió „gyengeelméjűség” áldozatainak jobbra olyan feladatkör jut, ahol, ha gyengeelméjük nem is, de gyengébb elmék megfelelhetnek. Úgy-ahogy, ha nincs jobb náluk. A rutinfeladatokra szabványosodók és szabványosíthatók és akik a nem ilyen megközelítést kívánó feladatokat is rutinfeladatként végzik el vagy el sem, itt már a társadalom kárára. Ami viszont az alkotóképességet, a kreativitást illeti, valószínű, hogy a közvetlen érzékelés előterbe kerülése, a „szavak nélkülség” hatása, nagyon is eltérő a különböző területeken. Legkevésbé káros vagy olykor talán előnyös is a technikai tevékenységben. Léván a „vérbeli” technikus kérdése mindig csak „hogyan?”, de nem „miért?”, legalábbis nem a rábizott feladat körén kivülesően — amint nem így jár el, amint ember is lesz, megszűnik technikus lenni. Úgyhogy itt a személyiség beszűkülése, pusztán a gépezet zavartalan működése szempontjából, még hasznos is lehet. De a technikai természetű feladatok elsajátítását segítik elő az oktatás szemléltető eszközei és gépi berendezései is, szintén a látványcentrikussággal összefüggésben. Amelyek különben, gyakran kultuszá kinövő favorizálásukkal együtt, jobbra megint csak az elektronikus kultúra termékei. Mindenekelőtt a számítógép, nem mintha jelentősége nem lenne felmérhetetlen, ámbar mégiscsak a mechanikus gondolkodás területén lehet segítségünkre. Bonyolult, de „egyenes vonalon” továbbfutó logikai műveletekben, itt is haladhatja csak meg az ember képességeit, főleg gyorsaságban, nem minőségileg tehát, hanem mennyiségileg.

Am amint nem technikáról van többé szó, hanem már tudományról, igazi kreativitást, sőt intuíciót kívánó feladatokról, attól tartok, a közvetlen érzékelés, még ha az „szemléltetés” is, egyre inkább csődöt mond, önmagában elégtelen lesz. Nyilván minden téren, bár a különböző tudományágak szerint eltérő mértékben is. Arra gondolok, hogy leginkább még az élettelen anyag vizsgálásakor lehetséges boldogulni, ha nem is nyelv nélkül, de kevesebb „szöveggel”, szemléltetéssel, matematikai és egyéb képletekkel helyettesítve a magyarázó szót (még ha a képletek megértése szintén szó segítségével lehetséges csak). Ott, ahol a vizsgálat tárgya helyben marad, kész a szabályszerű viselkedésre. Ellen-

tétben az elevennel, a rakoncátlanul szertefutóval — mindenekelőtt magával az emberrel. Ott tehát, ahol a természetnek „törvényei” vannak, nem pedig „törvényszerűségei” mindössze. Ezért hogy a képletekre aligha redukálható humántudományok nélkülözhetik legkevésbé a nyelvet, nemcsak mint legfőbb üzenethordozót, hanem mint vizsgálóeszközt is, mivel a társadalmi jelenségek értelmezése és elemzése semmi más módon, csakis nyelv által, illetve a fogalmi gondolkodás legszorosabban hozzákötődő formája révén történhet. Ellentétben több egzaktnak számító tudománnyal (persze az alapkérdés feltevése, ha máshol nem, hát a kutató fejében, először ezeknél is nyelvileg fogalmazódik meg), már a problémaérzékelés szintjén is, nem csupán a részeredmények összegezésekor, elméletek alkotásakor. Hogy a mindent összefogó filozófiáról ne is ejtsünk szót. Külön az etikáról sem. Nem is holmi tudományként gondolva már rá, hanem — újra a köznapiság szintjére térve vissza — mint a mindennapok moráljára, erkölcsi értékrendjére. A morális gondolkodás elsorvadására, arra, hogy napjainkban az emberi kapcsolatokat túlnyomórészt pusztá szokássá csökevényesedett normák szabályozzák, gyakran hordozva magukban minden újraértékelés nélkül tovább vitt, tartalmatlanná vált hagyományokat, jól-rosszul játszva bele az amorf többséghez való gépies alkalmazkodás folyamatába, a képernyő kialakította mítoszok hatását is ideszámítva. Ami, lévén a *voyeur* szerepénél fogva kívülálló, „illetéktelen”, a morális magatartást illetően is a passzivitást erősítve fejtí ki a hatását.

*

Létezik azonban egy más vonatkozása is ennek a neoanalfabétává tevő hatásnak. Ahol a felmérések eredményei annyira egyértelműek és kézenfekvő feltevést igazolók, hogy szinte önmagukat teszik feleslegessé.

Amiért is itt, pár pillanatra, akár még albérlőnk csemetéje is színre léphet. Második életévének végéhez közeledve, s egyelőre az egyszavas mondatoknál tartva még: birtokolást célzó imperatívusa nemrég lett „adide” korábbi „adu”-jából, mielőtt legfőbb aduját a bömbölést is kijátszaná. Ám arcán a felismerés diadalával, máris lelkes rikollyal üdvözli készülékünket. Idegenbeli másodpéldányaként az otthoninak, hogy ezután karját nyomban kinyújtva és mutatóujját előremeresztve, félreérthetetlenül üzembe helyezését indítványozza. Innen még a veszélyen, de már a fenyegetettség árnyékában is. Főleg, ha az a tizenhárom éves kis kamaszlány (fiúja is van már, ahogy illik) is eszembe jut, aki az idén befejezett hatodik általános közepes tanulójaként még mindig önmagának olvas fel, inkább unszolásra csak, mint tulajdon örömeire is. Azért is, mert szociális kategóriája lényegében azonos az „aduzóéval”, akinek „apuja”, mivel mindkettőnk készüléke ugyanazt az antennát szopja, albérlői tisztelettel két ízben is bekopogott már — olyankor, ha üzemének munkarendje délután szólítja a marógép mellé — reggel nyolc

előtt: szerényre hangolt reklamálással tudatva, hogy az antennaerősítő, feltehetőleg törölgetés közben, kikapcsolódott. Napi képfogyasztása, amennyire azt a, hol egyik, hol másik környezeti nyelvünk szavait felém sodrón kiszűrődő hangokból, kertbeli „nyári rezidenciában” ülve megíthetem, alighanem a magunk heti adagjának is megfelelhet. Felesége mellesleg nem tartozik a történelmi feladatra hivatott közvetlenek sorába, könyvelő és olvas is — főleg a „Ljubavni romani” sorozat kiadványait.

Nyugodtan leírhatom hát róluk mindazt, ami nem sértő, tény csak. Azt a világszerte tapasztaltakat megerősítő, miszerint a televíziózás napi időtartama általában fordítottan aránylik a nézők képzettségéhez.

Ami mindenekelőtt a szelekciót illetőleg készlet meditatálásra. Többé nem a műsorválogatást érintve, egészen más értelemben. Arra a kislejtező hatására gondolok ugyanis a látványterrornak, ami áldozatait eleve a „kulturális albérlő” státusára, intellektuális másodrendűsége kárhoztatja.

Ámde mégsem a kultúra — mindenekelőtt a tudomány — további fejlődését félttem attól, hogy Enzensberger szerint is: „A másodlagos analfabéta ideális médiuma: a televízió.” Elvégre a továbbhaladáshoz, a „képernyő-ártalmaktól” kevésbé sújtottak közül épp elég alkotó elme így is összeszedődhet. Azok közül, akiknek ismeretei akkor is a szóra és betűre épülhetnek csak, ha az olvasás a jövőben, egynémely futurologiai vízióknak megfelelően, nem könyvből történik majd, hanem egész könyvtárak anyagát tároló számítógépek képernyőjéről. Némi elektronikával is megfejeltén biztosítva előnyt számukra. Már mint az előkelőbb „műveltségi kasztokba” kerülést illetőleg. Annak megfelelően, hogy — mivel, ugyancsak Enzensberger szerint, „a felvilágosodás történelmi programja e tekintetben csődöt mondott”, és mert napjainkra „a »kulturát mindenkinék« jelszó komikus csengést kapott” — a társadalomban egyre inkább ez a művelődési kasztokra való osztlás figyelhető meg. Annyira hogy: „Ezeket a kasztokat már nem lehet szemléltetni a hagyományos marxista modellel, amely szerint az uralkodó kultúra az uralmon lévők kultúrája. A gazdasági osztályhelyzet és a tudat viszonya egyre inkább eltérő jellegzetességeket mutat.” Amely jelenség egyébként, függetlenül attól, mennyire mutatkozik meg a mi világunkban is, illetve, hogy „uralmon lévők” alatt kiket is kell értenünk, bizonyos értelemben lehetne még öröndetes is. Csak hát az előkelő műveltségi kaszthoz tartozás nem feltétlenül azonos a hatalmi struktúrában való előkelő helyzettel is. Nyilván mert a „gazdasági osztályhelyzet” enél a helyezési sorrendnél már nagyobb szerepet játszik.

Úgyhogy az egyik fő veszélyt is ez jelenti. A szellemi és a hatalmi elit különbözősége végeredményben. Nem is azokban testesülve meg, akik az utóbbiba nem kerülhetnek bele, inkább azokban, akik belekerülnek. Mivel, még mindig Enzensberger szerint: „Egyre gyakoribb, hogy

a politikában és a gazdaságban másodlagos analfabéták foglalják el a vezető pozíciókat.” Valószínűleg a képernyő gyengeelméjűvé tevő mítosznak is köszönhetően, ugyanannak tehát, ami ki is formálta őket. Annak a mitikus tudatformának köszönhetően, ami talán azért veszélyesebb a „klasszikus” analfabéta többnyire szűk kis világot összefogó mitikus tudatánál, mert vele ellentétben nem valóságos tapasztalatok látszatértelmezéseiből, hanem látszattapasztalatok látszatértelmezéseiből tevődik össze. Meg persze a rájuk épülő látszatértékekből, vágyakból, igényekből, eszményekből is —, illetve eszménykarikatúrákból inkább. És mivel a hatalmi struktúrát, akár demokratikus úton, akár nem, de mindenképpen azok termelik ki magukból és emelik maguk fölé, akik felett az hatalmat gyakorol, elkerülhetetlen, hogy ennek a többséget átható és mindennapjaik gyakorlatát is befolyásoló mítosznak ne legyen szerepe ebben a kitermelésben. Rokon- és hasonszenvi alapon befolyásolva a „kitermelőt” (aki lehet választó, de lehet többé-kevésbé lelkes követő csupán), aki ilyenformán a maga kiskorú szempontjai szerint dönti el, kiket kell követnie, és ezek alapján ejti meg választását is. Külsőségekhez tapadva és sztárokként kezelve a közélet figuráit, sőt szemléletét visszavetítve, a történelem és a mítoszok ködbevesző alakjait is — aminek az ismert *musical* címe, a Jézus Krisztus szupersztár, is jellemző példája lehet. Úgyhogy a közélet embere, hogy a hatalmi struktúrába bekerülhessen vagy benne maradhasson, akár még tisztességes szándéktól vezérelve is mi mást tehet, mint hogy igyekszik megfelelni ennek a sztárszemléletnek. Vagy csak úgy tesz tehát, mintha őt is ez a mitikus értékrend vezérelné vagy pedig... S itt ugrik be egy külpolitikai tárgyú tévéadás is Ronald Reaganról. Arra, miképpen hatja át az elnök tudatát a hollywoodi film mítosza annyira, hogy az nemcsak a beszédeiben felhozott példákban jut kifejezésre, hanem abban is, hogy bizonyos filmek részleteit valóban megtörténteknek érzi és így emlegeti is. Legalábbis az említett riportfilm kommentátora, egy élelelméjűen jellegzetes arcú New York-i politológus (legszívesebben „politikológust” írnék) meggyőzően ható érvelése szerint — nevét, ha nem a képernyőn találkozom vele, most nyilván le is írhatnám. De nem ez a fontos. Hanem, hogy a baj akkor nagyobb, ha a hatalom embere nem úgy tesz csak, mintha őt is a tömegmítosz szempontjai vezérelnék, hanem ha csakugyan vezérelik is. Ha hisz is benne, ha maga osztozik a tömegmítoszban.

A gyengeelméjűségben, hogyha úgy tetszik.